

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

СІДУН ОКСАНА ЮРІЇВНА

УДК 373.5.015.3:159.964.225 (043)

**СУГЕСТИВНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА УЗАЛЕЖНЕНИХ ФОРМ
ПОВЕДІНКИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психосоматики та психологічної реабілітації Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор

Пов'якель Надія Іванівна

доктор психологічних наук, професор
Мозгова Галина Петрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, факультет психології,
завідувач кафедри психосоматики та
психологічної реабілітації.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор

Поліщук Валерій Миколайович,
Інститут права та психології
Національного Університету «Львівська політехніка»;
професор кафедри теоретичної та практичної
психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Вінс Вікторія Анатоліївна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний Університет імені Григорія Сковороди»;
доцент кафедри практичної психології.

Захист дисертації відбудеться 29 травня 2018 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 27 квітня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасне суспільство та складні соціальні й економічні перетворення характеризуються багатофакторністю й різноспрямованістю впливів на молоде покоління, несучи з собою як збільшення можливостей розвитку людини, так і певний потенціал негативних впливів. Соціальна дійсність вимагає від особистості таких змін, які будуть максимально сприяти розкриттю індивідуального та прихованого потенціалу, підвищенню соціальної адаптації до змін суспільства. Порушення адаптації особистості тісно пов'язані з глибинними відхиленнями в особистісному розвитку, з формуванням певних симптомокомплексів, що породжують схильність до різних форм узалежненої поведінки, які особливо яскраво проявляються в юнацькому віці.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена не тільки соціальною значущістю проблеми виникнення узалежнених форм поведінки в юнацькому віці, а й самою логікою розвитку досліджень цієї проблеми, представниками якої виявлено системність детермінації такого складного об'єкта як узалежені форми поведінки особистості. Пошук психологічних засад узалежнених форм поведінки є непересічною проблемою у зв'язку з негативною тенденцією збільшення в соціумі показників узалежнення особистості. Проблема узалежнення привертає до себе увагу і турбує суспільство настільки, що цим терміном стали позначати більш широке коло речей – різноманітні звички, уподобання, особливості поведінки тощо.

На сьогоднішній день у психологічній науці виділяють наступні види узалежнених форм поведінки, які найчастіше зустрічаються в юнацькому віці: узалежнення від соціальних мереж, значущих людей, комп'ютерних й азартних ігор, їжі, хімічних речовин, кохання, шопінгу тощо. Так, у наукових дослідженнях проаналізовано вплив Інтернет-залежності на особистість (В. В. Білоущенко); особливості розвитку залежності від електронних засобів масової комунікації в юнацькому віці (В. М. Чернобровкін); залежність від комп'ютерних ігор (О. Л. Гірченко); узалежнення від їжі як форми порушення психосоціальної адаптації особистості (А. В. Ковальов).

Особливу увагу вчені (Н. Є. Завацька, Н. Ю. Максимова, Б. Уайнхолд, та ін.) приділяли дослідженню механізмів подолання поширених узалежнених форм поведінки і майже не дослідженими залишаються детермінанти виникнення узалежнень. За науковою позицією В. С. Бітенського, Н. П. Бурмаки, А. Є. Лічко, залежність може стосуватися поведінки, і тоді об'єктом вивчення стають розлади поведінки, які характеризуються як адиктивні, компульсивні й інші порушення.

Є. В. Змановська довела, що узалежені особистості втрачають особисте «Я», у них домінують афекти, прояви гніву. Їх поведінка повністю визначає емоційний стан інших членів сім'ї, у яких відбувається фіксування на залежному члені родини, різко знижується самооцінка, самоповага, спостерігається виникнення тривоги, проявляється стан емоційного гальмування, апатії, ізоляції, загострюються соматичні захворювання, розвивається депресія тощо. У залежної особистості спостерігається підвищений рівень сугестивності.

В останні роки особливу увагу вчені приділяють вивченню феномену сугестивності. У працях вітчизняних та зарубіжних дослідників по-різному розглядається роль і місце сугестивності у формуванні та розвитку особистості. У наукових доробках простежується декілька напрямків щодо вивчення сугестивності, а саме: *психоаналітичний* - наголошує на тому, що сугестивність є переносом з дитинства і підвищеною залежністю дитини від батьків (З. Фрейд, Л. Шерток); *соціально-психологічний* - стверджує, що сугестивність виконує важливі соціально-психологічні

функції, а саме: сприяє формуванню психології суспільства, формуванню поглядів, переконань, думок, оцінок, норм діяльності та поведінки, що сприяє та полегшує існування особистості в певному суспільстві (В. М. Бехтерев, В. Н. Куликов). У межах *особистісно-орієнтовного підходу*, якого дотримувалися ми, відбувається розвиток і саморозвиток особистісних якостей, процес соціальної адаптації, входження особистості юнацького віку в життя соціуму (І. Д. Бех, І. С. Булах, С. Л. Рубінштейн, Н. Г. Савіна, К. Р. Муздибаєв, О. І. Слободяник).

Дослідниками сугестивність розглядається як феномен переважно афективної природи, який формується у сфері підсвідомості, характеризується рядом специфічних ознак (В. В. Козача, В. В. Кондрашов, М. Л. Лінецький), і є однією з адаптивних форм психічного реагування індивіда (О. І. Захаров). Доведено, що входження особистості в соціальне середовище, засвоєння норм поведінки, моральних цінностей здійснюється за механізмом сугестії (навіювання). Саме через механізм сугестії підростаюча особистість може переймати й узалежнені форми поведінки (В. В. Ковальов, І. Ф. Манілов, А. В. Місько).

Реалізація будь-якого сугестивного впливу тісно пов'язана з індивідуальною сприйнятливістю до нього суб'єкта – сугестивністю (навіюваністю). В даній роботі сугестивність розглядається як психологічна детермінанта виникнення узалежнених форм поведінки в юнацькому віці (А. В. Гоголева, Ц. П. Короленко, Н. І. Пов'якель), однак системних емпіричних досліджень цієї проблеми нами не виявлено, тоді як встановлення особливостей прояву та зв'язку сугестивності з узалежненими формами поведінки в юнацькому віці дозволить своєчасно здійснювати профілактичні заходи щодо попередження підвищеної сугестивності та психокорекції узалежнених форм поведінки, а відтак сприятиме формуванню майбутнього покоління як психологічно здорових особистостей.

Таким чином, соціальна значущість, недостатня теоретична, методична та практична розробка проблеми сугестивності як детермінанти узалежнення зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Сугестивність як детермінанта узалежнених форм поведінки в юнацькому віці»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри психосоматики та психологічної реабілітації факультету психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 10 від 30 березня 2006 року) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 26 грудня 2006 року).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні й емпіричному вивченні психологічних особливостей сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці, розробці моделі та комплексної програми зі зниження сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі **завдання**:

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці.
2. Виявити психологічні особливості прояву узалежнених форм поведінки в юнацькому віці.
3. Дослідити рівні сформованості сугестивності в юнацькому віці та її зв'язок з узалежненими формами поведінки.

4. Визначити зв'язок сугестивності з індивідуально-психологічними характеристиками особистості юнацького віку та типом сімейного виховання.

5. Обґрунтувати, розробити та апробувати психокорекційну програму зі зниження сугестивності юнаків.

Об'єкт дослідження: узалеженні форми поведінки особистості юнацького віку.

Предмет дослідження: сугестивність як детермінанта узалежнених форм поведінки в юнацькому віці.

В основу дисертаційного дослідження були покладені **припущення** про те, що сугестивність в юнацькому віці є детермінантою узалежнених форм поведінки, що зумовлена *індивідуально-психологічними* (тривожність, негативне самоставлення, занижена самооцінка, несформованість «Я-образу», залежність, нерішучість), так і *соціальними* (зокрема, стиль сімейного виховання, досвід спілкування з однолітками, педагогами) чинниками, а її зниження можливе шляхом корекційної роботи як з особистісними утвореннями навіюваної особистості, так із батьками щодо особливостей взаємодії з дітьми.

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення особистісного підходу про змістову сутність особистості з точки зору її активності, унікальності й самоцінності (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн, К. К. Платонов та ін.); соціально-психологічного підходу (Г. П. Антонова, А. М. Ковальов, І. С. Кон, О. Є. Лічко, О. П. Слободяник); особистісно-орієнтованого підходу про особистість, якій притаманний саморозвиток, особистісне зростання (І. Д. Бех, І. С. Булах); гуманістичного підходу (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Фромм, Т. П. Жарікова, І. І. Соловйова); гештальт-терапії (Р. Перлз); неофрейдизму (К. Юнг); наукові праці щодо особливостей психологічної залежності та чинників її виникнення (А. Е. Айвазова, Е. В. Мельник, М. Г. Рябова); теорії установок (Д. М. Узнадзе).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових методів, вибір і поєднання яких зумовлено предметом і метою дослідження: *теоретичних* (науковий аналіз психологічних першоджерел, порівняння, узагальнення та систематизація даних теоретичних й експериментальних досліджень); *емпіричних* (спостереження, індивідуальні та групові бесіди, аналіз результатів діяльності, тестування, констатувальний та формувальний експерименти); методів *статистичного аналізу* (кореляційний r-Спірмена, t-критерій Ст'юдента; ϕ^* критерій кутового перетворення Фішера, ранговий U-критерій Мана-Уїтні) та комп'ютерної обробки експериментальних даних (програма SPSS 12). Для виводу всіх даних дослідження у графічну форму (діаграми, рисунки) використана програма Excel for Windows (версія 2010).

Для досягнення цілей дослідження було застосовано також комплекс *психодіагностичних методик*: тест-методика дослідження сугестивності (авт. О. П. Єлісеєв, К. Р. Муздибаєв); «Тест-опитувальник навіюваності» (авт. О. П. Саннікова і Ю. П. Фоля); тест вивчення установок особистості відносно себе «Хто Я?» (авт. М. Кун, Т. Макпартленд, адапт. В. І. Юрченко); опитувальник Т. Лірі (адапт. Л. М. Собчик), спрямованих на дослідження уявлень особистості про себе та своє ідеальне «Я», а також для вивчення взаємин у малих групах; методика Ч. Д. Спілбергера (адапт. Ю. Л. Ханіним) для дослідження рівня тривожності; методика діагностики самооцінки (авт. Т. В. Дембо-С. Я. Рубінштейн, адапт. А. М. Прихожан); методика «Самооцінка особистих узалежнень» (авт. В. Леві) для дослідження самооцінки особистих узалежнених форм поведінки; особистісний опитувальник Р. Кеттела (адапт.

В. І. Похілько, А. С. Соловейчиком, О. Г. Шмельовим); тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги і В. Століна для дослідження стилів виховання у сім'ї.

Організація та експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось у період з 2006 по 2016 рр. Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 774 особи, серед них 607 - раннього та пізнього юнацького віку (319 дівчат і 288 юнаків). Старшокласники гімназії № 109, загальноосвітньої школи №277 м. Києва в кількості 241 особа (129 дівчат та 112 хлопців віком від 16 до 17 років) та студенти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 1 курсу в кількості 171 особа, (89 дівчат та 82 хлопця віком 17-18 років), студенти 3 курсу в кількості 195 осіб (101 дівчина та 94 хлопця віком 19-20 років). У дослідженні брали участь 167 батьків старшокласників та студентів 1 курсу: 114 матерів, 53 батька (віком 37 - 54 років). За сімейним станом – 140 батьків та матерів одружені, 27 батьків та матерів мають неповні сім'ї.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* предметом спеціального аналізу стали психологічні особливості прояву сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці; визначено індивідуально-психологічні (особистісні) (тривожність, негативне самоствалення, занижена самооцінка, несформованість «Я-образу», залежність, нерішучість) та соціальні (стиль сімейного виховання, досвід спілкування з однолітками, педагогами) чинники підвищеної сугестивності; виокремлено критерії високого, середнього і низького рівнів сугестивності (непевненість в собі, некритичне ставлення до себе та до оточення, покірність, довірливість, наслідуваність, адаптативність до думок і позицій інших, емоційна нестабільність, підвищена вразливість, некритичне мислення, відсутність чітких життєвих орієнтирів); доведено психологічні особливості прояву сугестивності та її зв'язок з індивідуально-психологічними характеристиками особистості юнацького віку (висока тривожність, занижена самооцінка, несформованість «Я-образу», неспроможність прийняття самостійного рішення, відкритість будь-якому зовнішньому впливу, залежність від думки авторитетних та авторитарних однолітків і дорослих тощо); досліджено стиль виховання в сім'ї як соціальний чинник виникнення сугестивності; обґрунтовано теоретичну модель профілактики та корекції сугестивності в юнацькому віці; розроблено та апробовано авторську профілактично-корекційну програму зі зниження сугестивності особистості «Психопрофілактика та психокорекція зі зниження сугестивності в юнацькому віці»;

- *уточнено й поглиблено* змістовий контекст понять «узалежені форми поведінки», «сугестивність»;

- *набули подальшого розвитку* теоретичні уявлення про специфічні особливості сугестивності та її деструктивного впливу на розвиток особистості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що апробований у дисертаційному дослідженні психодіагностичний інструментарій та авторська комплексна програма «Психопрофілактика та психокорекція зі зниження сугестивності в юнацькому віці» можуть застосовуватися у навчально-виховному процесі середньої і вищої шкіл з метою попередження формування підвищеної сугестивності та подолання узалежнених форм поведінки в юнацькому віці.

Розроблені методичні рекомендації можуть бути використані психологами, соціальними педагогами психологічних служб, педагогами та викладачами у загальноосвітніх закладах. Окремі теоретичні положення та практичні висновки дисертаційного дослідження можуть знайти застосування на лекційних та практичних заняттях при викладанні навчальних дисциплін «Основи психотерапії», «Консультативна психологія», «Основи психокорекції», «Психопрофілактика і психокорекція залежної

поведінки». Матеріали дисертаційного дослідження можна використовувати: при розробці системи заходів профілактики та корекції сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки у підготовці психокорекційних програм, програм тренінгів та семінарів тощо.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися методологічною основою і теоретичною обґрунтованістю вихідних положень; використанням комплексу методів психологічного інструментарію, які відповідають меті та завданням дослідження; репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісного і якісного аналізу результатів дослідження з використанням методів математичної статистики.

Апробація і впровадження результатів дисертаційного дослідження.

Основні положення й результати дослідження доповідались, обговорювались та отримали схвалення на 3 Міжнародних, зокрема, зарубіжних (Владикавказ, Осетія, 2010; м. Вітебськ, Беларусь, 2016; м. Гродно, Беларусь, 2016); 12 всеукраїнських та науково-практичних конференціях, звітних науково-практичних конференціях, засіданнях кафедри практичної психології та психотерапії (2008 – 2011р.р.), кафедри соціальної психології та психотерапії (2012 – 2015р.р.), кафедри психосоматики та психологічної реабілітації, факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова(2015 -2016 р.р.).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07 – 10 / 278 від 20.02.2017 р.), гімназії №109 м. Києва (довідка № 327 від 29.12.2015 р.), Харківського приватного навчально-виховного комплексу «Гімназія Очаг» (довідка №107 від 16.03.2017 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 19 праць, з них: 4 статті у вітчизняних наукових фахових періодичних виданнях, 2 у фахових зарубіжних періодичних виданнях, 6 – у матеріалах науково-практичних конференцій. 1 монографія (у співавторстві), 2 навчально-методичних посібники (у співавторстві), 2 навчальні програми.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Основний текст викладено на 181 сторінці. Роботу проілюстровано 29 таблицями та 18 рисунками (на 37 сторінках). Список використаної літератури містить 250 найменувань, із них 20 іноземною мовою. Повний обсяг роботи становить 270 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначені об'єкт, предмет, мета, гіпотеза й завдання дослідження; висвітлено теоретико-методологічні основи дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У **першому розділі** - «*Теоретичні підходи до вивчення сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці*» - презентуються результати аналізу наукової літератури з основних напрямів, теорій та концепцій дослідження сугестивності та узалежнених форм поведінки особистості юнацького віку, визначено індивідуально-психологічні (особистісні) та соціальні чинники підвищення сугестивності особистості юнацького віку.

У психолого-педагогічній літературі представлено фундаментальні теоретичні та експериментальні дослідження, які стосуються закономірностей формування узалежнених форм поведінки особистості (В. М. Бондаровська, А. В. Грішина, О. В. Шинкаренко);

адиктивної поведінки (Л. Г. Горяна, Г. Д. Золотова); підходів щодо вивчення психологічних чинників запобігання та подолання інтернет-залежності (О. П. Анісімова, Т. М. Вакуліч, І. Л. Васильєва, В. О. Фролов); залежності, що супроводжується зміщенням цілей особистості у віртуальну реальність для заповнення фрустрованих сфер життя (М. І. Дрепа, Г. Д. Золотова); появи нової uzалежненої форми спілкування – кіберкомунікації (К. Г. Батаєва, А. А. Засекін); впливу віртуальної uzалежненої взаємодії на особистість (М. Ю. Говорухіна, В. М. Чернобровкін); впливу середовища, сприятливого для uzалежнення кібер-булінгу (Л. А. Найдьонова); uzалежненості від азартних ігор (В. Н. Казаков, В. В. Козлов).

Аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми показав, що поняття «uzалежнення» трактується неоднозначно. На сьогодні у психологічній науці використовується низка термінів, пов'язаних із поняттями «психологічна залежність», «синдром психічної залежності», «адикція». Поняття «адикція» швидше використовується в контексті медичного чи психіатричного підходів, а «залежність» або «uzалежнення» – психологічного, хоча єдиного підходу щодо розуміння взаємозв'язку цих понять немає. В психологічних словниках ці поняття розглядаються як синонімічні.

Аналіз результатів досліджень цілого ряду вчених (М. В. Бірюкова, М. І. Дрепа, Н. Є. Завацька, А. А. Засекін, Т. П. Жарікова, О. В. Камінська) з питання uzалежнених форм поведінки особистості юнацького віку дозволив визначити загальні для всіх форм uzалежнення базові характеристики особистості, а саме: інфантильність; навіюваність і схильність до наслідування; страх бути покинутим; втеча в ілюзії; створення імітаційної, захисної реальності; схильність перекладати відповідальність на інших людей; нездатність відрізнити свої думки і почуття від думок і почуттів інших людей; страх бути знехтуваним іншими.

Розрізняють особистісні та соціальні чинники uzалежненої особистості. До *особистісних чинників* науковці відносять: неадекватне самосприйняття (В. Д. Менделевич); занижену самооцінку (Н. В. Сергєєва); незадоволеність собою та своїм образом «Я» (А. В. Котляров); почуття самотності та тривоги (О. В. Змановська); схильність до азартних захоплень (О. І. Марків); низький рівень комунікативної толерантності (Л. А. Найдьонова); страх бути відторгнутим (С. Даулінг); безвідповідальність (В. І. Войтко). До *соціальних чинників* відносять: нестачу взаєморозуміння (Ю. А. Клейберг); труднощі в міжособистісному спілкуванні (С. В. Козакова); низький рівень соціальної адаптації (М. І. Бобнева); деструктивний вплив однолітків, дитячо-батьківські взаємини, а саме: тісні симбіотичні стосунки між батьками та дітьми (А. А. Беседін); порушення батьківської функції, стилів сімейного виховання: гіперопіка, гіпоопіка, суперечливе виховання, завищені вимоги батьків, жорстоке ставлення батьків (Н. Ю. Максимова); відсутність контролю та підтримки з боку батьків; виховання у неблагополучних сім'ях (Н. В. Вострокнутов, О. П. Макушина).

Зазначається, що у залежних особистостей спостерігається підвищений рівень сугестивності (Є. В. Змановська). У працях вітчизняних та зарубіжних дослідників порізного розуміється роль і місце сугестивності у становленні та розвитку особистості (Г. П. Антонова, В. Н. Куликов, К. Муздибаєв, Н. І. Пов'якель Г. Кайзер). Сугестивність розглядається як феномен, який формується у сфері підсвідомості та характеризується рядом специфічних ознак (В. В. Кондрашов, В. В. Козача, М. Л. Лінецький).

В межах наукових підходів сугестивність вивчалась у психоаналітичному (З. Фрейд, Л. Шерток); соціально-психологічному (В. М. Бехтерєв, О. І. Захаров, В. Д. Менделевич); гуманістичному (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Фромм) підходах. У

межах особистісного підходу, якого ми дотримуємось, виділяється велика кількість робіт, у яких розуміння сугестивності обмежується уявленнями про неї як про інструмент психокорекційного та психотерапевтичного впливу (П. І. Буль, М. М. Обозов, О. І. Слободяник, Н. Д. Суботіна).

Теоретичні узагальнення результатів психологічних досліджень з питання сугестивності дозволив виділити наступні психологічні особливості особистості, яка має підвищений рівень сугестивності: піддатливість до навіювання, глибина навіюваності, діапазон навіюваності та інтенсивність реакції на навіювання (М. Л. Лінецький); страх та депривований настрій (О. І. Захаров); невпевненість в собі (Л. О. Ніколаєв); некритичне ставлення до себе та до оточення, невпевненість у собі, покірність, довірливість, підвищена емоційність (Н. І. Пов'якель); низька самооцінка, довірливість, підвищена вразливість, слабкість логічного мислення, низький рівень компетентності, освіченості (В. В. Іванов, Л. П. Гримак); схильність особистості піддаватися чужим впливам, пропозиціям або порадам, приймати й виконувати їх без достатньої об'єктивної підстави (В. О. Бакєєв, П. І. Буль); емоційна нестабільність, підвищена вразливість, некритичне мислення (О. Т. Соколова, Т. М. Зелінська, Г. С. Лозанов); безвідповідальність, сором'язливість, довірливість, схильність до наслідування та до фантазування (В. Д. Менделевич).

На основі визначених характеристик та психологічних особливостей юнацького віку нами було виокремлено показники рівнів сугестивності, а саме: *високого* (низька асертивність, невпевненість у собі в більшості соціальних ситуацій, неспроможність прийняття самостійного рішення, залежність від думки авторитетних та авторитарних однолітків і дорослих в проблемних ситуаціях, домінування мотивації уникнення, високий рівень тривожності); *середнього* (помірна асертивність та невпевненість у собі, інколи відбувається прийняття самостійного рішення, помірна відкритість будь-якому зовнішньому впливу, середній рівень тривожності, нестійкість образу «Я»); та *низького* (висока асертивність, впевненість у собі в більшості соціальних ситуацій, прийняття самостійного рішення, емоційний стан стабільний, не піддається зовнішньому впливу, не залежить від думки авторитетних та авторитарних однолітків і дорослих, прийняття відповідальності на себе, самостійного рішення, низький рівень тривожності, сформований образ «Я», позитивна та адекватна самооцінка, критичне ставлення до себе та до інших.)

Визначені теоретичні положення дозволили емпірично виявити психологічні особливості прояву сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці.

У **другому розділі** – «Емпіричне дослідження психологічних особливостей сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці» відображено організаційно-методичні засади проведення констатувального експерименту; наводяться результати кількісного та якісного аналізу емпіричного дослідження психологічних особливостей сугестивності в юнацькому віці як детермінанти узалежнених форм поведінки.

Завдання констатувального експерименту: 1. Виявити особливості самоусвідомлення узалежнених форм поведінки в юнацькому віці. 2. Дослідити особливості прояву сугестивності в юнацькому віці. 3. Визначити зв'язок сугестивності з індивідуально-психологічними характеристиками особистості юнацького віку. 4. Простежити вплив батьківських стратегій виховання на прояви сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці.

З метою виявлення самоусвідомлення юнаками uzалежнених форм поведінки нами використовувалась методика В. Леві «Самооцінка особистих uzалежнень». Виявлено вікові та гендерні відмінності самоусвідомлення юнаками uzалежнених форм поведінки. Як свідчать дані таблиці 1, найбільш вираженими формами uzалеженої поведінки для всіх груп досліджуваних є uzалеження від сім'ї (яке поступово знижується, особливо у юнаків), від інтимних відносин (найбільш виражене у хлопців-старшокласників, що пояснюється статево-віковими особливостями), від соціальних відносин, від задоволення від розваг.

Таблиця 1

**Кількісні показники самоусвідомлення старшокласниками і студентами
uzалежнених форм поведінки**

Uzалежені форми поведінки	Досліджувані					
	Старшокласники		Студенти 1 курсу		Студенти 3 курсу	
	Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки
Природні залежності (їжа,пиття...)	5,97	6,15*	5,24	5,03	5,03*	4,01
Фізичні впливи (тепло,холод...)	6,25*	5,43	6,01**	5,12	4,97	4,67
Сім'я (батьки, родичі...)	7,26	7,04**	7,05	6,89	6,35	5,45
Соціальні відносини (спілкування, успіх)	6,52	6,98**	6,11	6,33	6,89	6,57
Вертикаль спілкування (батьки, педагоги)	3,75	3,96	4,15	4,01	5,67	4,89
Інтимні відносини (друг, коханий...)	6,27	6,98**	5,17	5,46	5,69	5,65
Еротика	3,12	3,72	3,13	3,68	3,52	3,82
Споживання (речі ,гроші...)	6,08	5,66*	6,32*	5,94	6,55*	6,68
Активність, рух	4,39	4,78	4,03	4,46	4,21	4,76
Природній азарт	1,44	1,82	2,21	1,76	2,0	1,23
Азартні ігри (комп'ютерні ігри, казино...)	4,57	5,06	2,14	3,01	2,34	3,27
Особливі переживання	2,64	2,04	2,03	1,87	2,41	2,02
Хімія (тютюн, алкоголь, наркотики...)	2,9	4,32*	1,98	2,38	2,12	2,69
Розумове заповнення	3,71	3,48	4,11	3,98	3,15	3,03
Інформація (Інтернет, книги...)	5,38	6,12*	5,23	5,99*	5,55	5,67*
Мистецтво	5,04	5,46*	4,16	3,45	4,31*	3,32
Праця, робота, навчання	4,31	4,25	5,31*	4,96	4,98	4,49
Особиста творчість	2,54	1,93	2,23	1,78	2,13	1,81
Духовна практика	1,32	1,23	2,16	1,53	1,06	1,0
Задоволення (хобі,кафе, нічні клуби...)	4,95*	4,16	5,08*	4,77	5,67*	4,89

Примітка: позначка ** – $p \leq 0,01$, позначка * – $p \leq 0,05$;

Поступово набирають ваги uzалеження від інформації та вертикаль спілкування, пов'язані з дорослішанням і професійним самовизначенням, а також залежність від споживання, оскільки студенти навчаються самостійно заробляти та витрачати кошти. Втрачається з віком uzалеженість від первинних (природних) потреб, фізичних впливів, азартних ігор.

Отримані дані дозволяють простежити динаміку самоусвідомлення юнаками uzалежнених форм поведінки, а відтак враховувати виявлені особливості у виховній роботі з особистостями юнацького віку.

Наступним етапом констатувального експерименту було дослідження особливостей прояву сугестивності в юнацькому віці. Результати дослідження

сугестивності за методикою О. П. Єлісеєва дозволили визначити високий, середній і низький рівні її прояву, характеристики яких представлено у 1 розділі дисертації. Отримані кількісні дані (табл.2) засвідчують зниження з віком високого і середнього рівнів та збільшення кількості респондентів з низьким рівнем (у хлопців ця тенденція є більш вираженою), однак сумарна кількість досліджуваних з високим і середнім рівнями сугестивності є значною (у старшокласників 70-80%, у студентів 3-го курсу – більше 60%), що вимагає додаткового, більш поглибленого вивчення даного феномена.

Таблиця 2

Кількісні показники динаміки рівнів сугестивності в юнацькому віці (%)

Рівні сугестивності	Досліджувані					
	Старшокласники		Студенти 1 курсу		Студенти 3 курсу	
	Дівчата	Хлопці	дівчата	хлопці	Дівчата	хлопці
Високий	44,2	37,6	40,2	35,1	35,4	34,2
Середній	34,5	29,3	33,3	31,5	31,5	28,6
Низький	21,3	33,1	27,4	33,4	33,1	37,2

З метою виявлення особливостей прояву підвищеної сугестивності у особистості юнацького віку нами була застосована методика О. П. Саннікової та Ю. П. Фоль«Тест-опитувальник навіюваності (сугестивності)», яка дозволяє проаналізувати її особливості за окремими шкалами: 1) навіюваність (сугестивність), 2) готовність діяти згідно зовнішніх впливів, 3) емоційна чутливість та 4) некритична відкритість новому.

Результати дослідження засвідчили високі показники у всіх досліджуваних, перш за все, невпевненості у собі, навіюваності (з віком вони дещо знижуються у межах 7-8%) та другої шкали щодо піддатливості до зовнішніх впливів, яка з віком зростає від 25% у старшокласників до 34% у студентів третього курсу, що, за нашим припущенням, є результатом авторитаризму соціуму (батьки, вчителі, викладачі).

Викликають тривогу і параметри двох інших шкал: низький прояв емоційної чуйності як здатності відгукуватися на емоційний стан іншого (вікові прояви – від 5% до 7%) та неспроможність до прийняття самостійних рішень, яка до третього курсу навіть зростає.

Таким чином, отримані дані щодо особливостей підвищеної сугестивності підтверджують результати, виявлені за методикою О. П. Єлісеєва, про значну вираженість даної якості у юнацькому віці та необхідність пошуку шляхів її зниження.

З цією метою було виявлено зв'язок сугестивності з індивідуально-психологічними характеристиками особистості, якими, за результатами теоретичного аналізу та нашим припущенням, є перш за все, самооцінка, «Я-образ» та тривожність юнаків. У досліджуваних, які мали підвищений рівень сугестивності, під час бесіди, спостерігалась занижена самооцінка, невпевненість у собі. Для перевірки попередніх результатів цього була застосована методика діагностики самооцінки за Т. В. Дембо–С. Я. Рубінштейн (адапт. А.М.Прихожан). Дослідження самооцінки виявило низький рівень її прояву як у старшокласників, так і у студентів 1 та 3 курсів (44,1% у старшокласників, 48,2% у першокурсників і 40,4% у студентів 3 курсу), що свідчить про нестачу стимулів до розвитку, недооцінку себе. Старшокласники і студенти, які мали високий і середній рівень самооцінки проявляли впевненість у собі в більшості соціальних ситуацій, приймали самостійні рішення, виявляли відповідальність, авторитетність серед однолітків та дорослих. Низький рівень самооцінки у досліджуваних проявлявся у невпевненості у собі, у схильності до переживання дискомфорту та тривоги при побудові міжособистісних контактів. Особистість очікує негативної оцінки з боку оточуючих,

оскільки не здатна виділити в собі риси, варті поваги. Також було виявлено намагання маскувати свої почуття та емоції, невпевненість у власних можливостях, тривожність, загальмованість, сором'язливість. З одного боку – справжня невпевненість у собі, з іншого боку – «захисна» занижена самооцінка, коли особистість декларує самій собі й оточуючим власне невміння, свою нездатність з метою уникнення реальної діяльності, невміння адекватно оцінювати результати своєї діяльності, нездатність оцінювати себе в цілому та свої можливості. Це призводить до потреби в оцінці та підтримці оточення і, врешті решт, залежність від неї.

Дослідження тривожності як властивості узалежненої особистості вкрай важливе, оскільки ця особливість зумовлює поведінку суб'єкта. За результатами методики Ч. Д. Спілбергера–Ю. Л. Ханіна, було виявлено, що старшокласники-дівчата мають високий показник тривожності, а саме: реактивної – 51,3%; особистісної – 63,2%. Середній рівень реактивної тривожності виявлено у 24,3% дівчат, у 34,6% хлопців; низький рівень реактивної тривожності мають –14,4% дівчат-старшокласниць і 15,2% хлопців. Низький рівень особистісної тривожності притаманний 13,6% дівчат і 14,5% хлопців-старшокласників. Дівчата 1 курсу мають високий рівень реактивної тривожності (48,2%) та особистісної тривожності (59,8%). Хлопці 1 курсу мають високий рівень реактивної тривожності (47,6%) та особистісної тривожності (55,1%). Середній рівень реактивної тривожності відмічають у себе 38,0% хлопців і 27,0% дівчат 1 курсу. Особистісну тривожність відмічають у себе 25,0% дівчат і 32,0% хлопців. Низький рівень реактивної тривожності мають – 15,0% дівчат та – 14,0% хлопців. Студентки 3 курсу, у порівнянні зі старшокласниками та 1 курсом, мають високий рівень реактивної тривожності – 46,2% та 56,6% особистісної. Хлопці 3 курсу мають високий рівень реактивної тривожності – 43,3% та 54,3% особистісної. Середній рівень реактивної тривожності був виявлений у 28,6% дівчат, особистісної - у 22,2%. У хлопців - 37,4% реактивної та 16,2% особистісної тривожності.

Досліджуваним старшокласникам та студентам 1 і 3 курсів з високим рівнем тривожності властива нерішучість, відчуття страху у невизначених ситуаціях, невпевненість у собі, сором'язливість, здатність співчувати та прислуховуватись до інших, швидкавтомлюваність; у них спостерігаються емоційні зриви, які призводять до спалахів конфліктності у міжособистісних стосунках та навчально-професійній діяльності; спостерігається нерішучість у власних діях, виникають постійні сумніви та тривалі розмірковування.

Отже, аналіз результатів констатувального експерименту вказує на те, що особливої значущості в проявах сугестивності набувають такі психологічні особливості як висока тривожність, низька самооцінка, негативне самоставлення та несформований «Я – образ». Загальний показник шкали навіюваності (ЗПН), за методикою О. П. Саннікової та Ю. П. Фоль, виявляє зв'язок із показниками самооцінки ($p \leq 0,05$), «Я – образу» ($p \leq 0,05$) та тривожності ($p \leq 0,01$).

Отримані зв'язки підтвердили припущення про те, що сугестивність корелює з високою тривожністю (за всіма шкалами сугестивності відмічається підвищений рівень тривожності), яка проявляється в емоційному реагуванні на різноманітні впливи, а також з низькою активністю, спрямованою на обробку й перетворення сигналів зовнішнього середовища. Переконливими є зв'язки загального показника і більшості первинних показників сугестивності з «Я образом» ($p \leq 0,01$) та низькою самооцінкою ($p \leq 0,05$). Шкала залежності корелює зі слабкістю «Я образу» ($p \leq 0,01$) та тривожністю ($p \leq 0,01$). Шкала готовності піддаватися впливам (ГДВ) також корелює з показниками «Я – образу» ($p \leq 0,01$) (таб. 3).

Порівняльна характеристика коефіцієнтів кореляційних зв'язків між показниками сугестивності та особистісними особливостями юнаків (n=607)

	Шкали сугестивності				
	ЕЧ	З	НВН	ГДВ	ЗПН
Самооцінка	-280* 0,28			-172* 0,172	292*
«Я – образ»	- 242** 0,242	- 245** 0,245		- 146* 0,146	- 258* 0,258
Тривожність	292**	256**	-279** 0,276	228**	280**

Примітка: *- рівень значущості $p \leq 0,05$; ** - рівень значущості $p \leq 0,01$. Умовні позначення шкал: ЕЧ – емоційна чутливість, З – залежність, НВН – некритична відкритість новому, ГДВ – готовність дотримуватися впливу, ЗПН – загальний показник навіюваності

Наступним етапом констатувального експерименту було дослідження сімейних відносин як соціального чинника підвищення сугестивності в юнацькому віці за допомогою опитувальника Батьківського Ставлення (А. Варга, В. Столін). За результатами дослідження 51,1% батьків та 68,2% матерів досліджуваних більше схильні до авторитарного стилю виховання синів, аніж дочок - 32,3% ($\phi^* = 1,75$ ($p \leq 0,05$)). 40,5% батьківочікують від своїх дорослих дітей слухняності та дисциплінованості, контролюють їх соціальні досягнення, надають їм менше можливостей діяти самостійно. За критерієм кутового перетворення Фішера - для доньок $\phi^* = 4,92$ ($p \leq 0,01$), для синів $\phi^* = 6,78$ ($p \leq 0,01$). Матері частіше мають неадекватне уявлення про синів як «маленьких невдах» - 59,0%, ніж про доньок - 41,2%. За критерієм кутового перетворення Фішера - для доньок $\phi^* = 0,22$ ($p \geq 0,1$), для синів $\phi^* = 6,86$ ($p \leq 0,01$).

Отримані дані дають підстави стверджувати, що батьківська сім'я є важливим чинником впливу на формування підвищеної сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці. Неадекватне ставлення батьків до своєї дитинизумовлює відсутність контролю та підтримки з їх боку, відсутність емоційного контакту з дитиною, байдужість до неї, її інтересів та проблем, порушення батьківської функції, тісні симбіотичні стосунки між батьками та дітьми, виховання за типом гіпоопіки, дисгармонійну систему стосунків в сім'ї, деструктивні характеристики виховання (непослідовність, високий контроль, невпевненість, ворожість, конфліктність, нестійкість стилю виховання). Авторитарне ставлення батьків до дітей є руйнівним для психіки особистості юнацького віку, оскільки емоційна депривація спричиняє розвиток малоцінності образу «Я», породжує невпевненість у собі, пасивність, тривожність, занижену самооцінку та залежність від дорослих.

Виявлені високі показники та особливості прояву сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці зумовили пошук шляхів, методів та засобів її попередження і подолання, що й стало предметом нашого наукового пошуку на етапі формувального експерименту.

У третьому розділі «Психолого-педагогічні засоби попередження та подолання підвищеної сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці»- презентовано методологію, визначено мету, завдання та принципи формувального експерименту. Розроблено модель та запропоновано авторську корекційно-профілактичну програму зі зниження сугестивності в юнацькому віці, наведено аналіз результатів її апробації у формувальному експерименті.

Теоретичним підґрунтям для побудови програми психологічного супроводу у контексті досліджуваної проблематики є комплексний підхід, який базується на

психоаналітичному (вплив на процес розвитку особистості – З. Фрейд, Е. Фром), біхевіоріальному (формування навичок поведінки - Ф. Оллпорт, А. Бандура, Д. Роттер), гуманістичному (здатність використовувати різноманітний спектр комунікативних засобів спілкування – А. Маслоу, К. Роджерс), особистісно-орієнтованому (розвиток і саморозвиток особистісних якостей, процес соціальної адаптації, входження особистості юнацького віку вдоросле життя – І. Д. Бех, Е. В. Бондаревська, І. С. Булах, Н. Г. Савіна).

Спираючись на результати теоретичного та експериментального дослідження, застосовуючи особистісно-орієнтований підхід до організації процесу зниження сугестивності в юнацькому віці, нами була структурована та обґрунтована модель профілактики та корекції зниження сугестивності (рис.1).

Рис. 1. Модель психологічної профілактики та корекції сугестивності як детермінанти uzалежнених форм поведінки

Авторська програма «Психопрофілактика та психокорекція зі зниження сугестивності в юнацькому віці» передбачала комплексний підхід до проведення профілактичної та корекційної роботи з особами юнацького віку. Метою програми було сприяння свідомому вибору особистістю юнацького віку та усвідомленому керуванню своєю поведінкою завдяки зацікавленому діалогу між батьками, ровесниками, викладачами.

Програма передбачала розв'язання наступних завдань: сприяти актуалізації й усвідомленню старшокласниками і студентами власної сугестивної поведінки; усвідомленню відповідальності за свою поведінку та її наслідки для себе та інших членів сім'ї; розширенню поінформованості осіб юнацького віку з проблеми узалежнених форм поведінки; сприяти усвідомленню хлопцями і дівчатами сутності підвищеної сугестивності та власної ролі у попередженні узалежнених форм поведінки; навчити плануванню індивідуальних цілей та перспективних планів у життєвому просторі; сприяти розвитку суб'єктивного почуття цілісності особистості, усвідомленню свого «Я», формуванню впевненості у собі; розвитку умінь і навичок подолання підвищеної тривожності, розвитку вміння ефективно використовувати стилі поведінки; усвідомленню власних орієнтацій та цінностей, подоланню кризи, підкріпленню позитивного образу «Я»; розширенню поінформованості батьків, педагогів щодо виникнення сугестивної поведінки.

Авторська програма «Психопрофілактика та психокорекція зі зниження сугестивності в юнацькому віці» базується на основних принципах проектування психологічних програм, які включали в себе два блоки: а саме: теоретичний і практичний. *Перший блок (профілактичний)* – мав просвітницький характер і був спрямований на розуміння та усвідомлення старшокласниками і студентами чинників виникнення сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці, організацію консультацій для старшокласників і студентів, батьків і педагогів, проведення профілактичної роботи зі старшокласниками та студентами. *Другий блок (психокорекційний)* – включав індивідуальні та групові форми роботи з досліджуваними. Використовувались психотехніки позитивної та раціональної психотерапії щодо подолання підвищеної сугестивності в юнацькому віці засобами психологічного тренінгу. У психокорекційному блоці проводився тренінг психолого-педагогічного спрямування «Психопрофілактика та психокорекція підвищеної сугестивності». Програма тренінгового блоку була розрахована на 24 академічних години (8 тематичних занять тривалістю по 3 години, які проводились раз на тиждень). *Мета програми:* сприяти досягненню позитивних змін у поведінці особистості юнацького віку, оволодіння навичками аналізу та контролю своєї поведінки, зниження рівня тривожності, формування позитивної самооцінки та адекватного «Я-образу», зниження підвищеної сугестивності. Використовувались наступні форми і методи тренінгової роботи: міні-лекції (інформаційні повідомлення), проєктивні малюнкові методики, тренінгові ігри, арт-терапевтичні техніки, рольові ігри тощо. Кожне заняття проводилось за певною схемою та включало наступні елементи: привітання, оголошення теми заняття; вправи-розминки; базові вправи; ритуал прощання, домашнє завдання. З метою зниження сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці окремо було розроблено тематичний план просвітницько-профілактичної роботи з педагогами та батьками.

Формувальний етап дослідження проводився упродовж 2011–2014рр. зі старшокласниками шкіл м. Києва та студентами 3 курсу факультету соціології, психології і управління НПУ ім. М. П. Драгоманова. В експериментальну групу ввійшли 23

старшокласника (11 хлопців та 12 дівчат) та 27 студентів третього курсу (17 дівчат і 10 хлопців). Контрольну групу склали 29 старшокласників (15 дівчат та 14 хлопців) та 28 студентів (16 дівчат і 12 хлопців). До експериментальних та контрольних груп увійшло 107 старшокласників і студентів з високим і середнім рівнями підвищеної сугестивності. Учасники експериментальної і контрольної груп не відрізнялися за рівнями підвищеної сугестивності, які до та після формульованого експерименту оцінювались за тими самими показниками й методиками, що і на констатувальному етапі дослідження. Порівняння значень здійснювалось за критерієм кутового перетворення Фішера та коефіцієнтом кореляції за t-критерієм Ст'юдента.

Порівняльний аналіз результатів показав зміни у показниках підвищеної сугестивності у експериментальній групі до формульованого експерименту та після. Так підвищений рівень сугестивності до корекції мали 44,8 % дівчат-старшокласників та 37,6 % хлопців-старшокласників, після проведеної психопрофілактичної та корекційної роботи показники змінилися таким чином: у дівчат даний показник уже був 36,6 %, у хлопців – 28,9 %, і результати корелюють при $p \leq 0,05$ за критерієм Фішера. В експериментальній групі студентів 3 курсу до впровадження корекційних заходів підвищений рівень сугестивності мали 35,4 % дівчат та 34,2 % хлопців. Після проведеної психопрофілактичної та корекційної роботи дані показники змінилися таким чином: у дівчат вони склали 28,1 % (при $p \geq 0,1$), у хлопців – 24,2 % (при $p \leq 0,05$). Показники високого рівня реактивної тривожності також знизились. До корекції було 51,3%, після корекції – 13,2%. Як старшокласники, так і студенти стали більш впевненими, більш відповідальними за свою поведінку та прийняття рішень. Розраховані показники критерію Ст'юдента статистично значущі при $p \leq 0,01$.

Позитивні результати апробації програми проявилися у психологічній просвіті досліджуваних, у поглибленні їх знань про сугестивність та узалежені форми поведінки, у зниженні тривожності, підвищенні самооцінки та цілісності «образу-Я». Ефективність проведення психопрофілактичних і корекційних занять щодо зниження підвищеної сугестивності підтвердилась під час обговорення з учасниками занять в межах зворотного зв'язку. Старшокласники та студенти відреагували на досвід групового навчання, а саме: а) перегляд власних поглядів на свою поведінку відбувся у 43,6 % дівчат і 31,4 % хлопців старшокласників; б) прагнення удосконалити себе з'явилося у 20,5 % хлопців і у 37,3 % дівчат студентів 3 курсу. Не відчувають тривожності після проведених занять 35,7% дівчат і 28,3% хлопців старшокласників та 24,5 дівчат і 18,3 хлопців студентів 3 курсу. Водночас, у контрольній групі статистично значущих змін у зниженні рівня підвищеної сугестивності не виявлено.

Таким чином, проведено дослідження підтвердило наше припущення і дозволило сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації розкрито теоретичні та емпіричні результати дослідження проблеми сугестивності як детермінанти узагальнених форм поведінки в юнацькому віці, що виявилось у розкритті психологічних особливостей прояву сугестивності в юнацькому віці, дослідженні індивідуально-психологічних та соціальних чинників, що зумовлюють високий рівень сугестивності, обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності профілактично-корекційної програми зі зниження сугестивності особистості юнацького віку.

1. Багатофакторність та різноспрямованість впливів сучасного суспільства призводить до ускладнень в адаптації особистості та виникнення узалежнених форм

поведінки. Узалежнена особистість має загальні характеристики, такі як: прагнення привертати увагу і мати схвалення інших, щоб відчувати себе успішним; схильність перекладати відповідальність на інших людей; підвищену тривожність, неспокій або почуття провини як основні регулятори міжособистісних стосунків; нездатність відрізнити свої думки і почуття від думок і почуттів інших людей; страх бути знехтуваним іншими; наявність проблем, пов'язаних з емоційною близькістю, страх інтимності; обтяженість існуючими взаєминами і нездатність перервати ці стосунки. Все це призводить до порушення адаптації особистості, а також тісно пов'язано з глибинними відхиленнями в особистісному розвитку, формуванням певних симптомокомплексів, що породжують схильність до різних форм узалежненої поведінки, які особливо яскраво проявляються в юнацькому віці. В узалежненій особистості спостерігається підвищений рівень сугестивності.

2. Сугестивність розглядається як феномен переважно афективної природи, який формується у сфері підсвідомості та характеризується рядом специфічних ознак. Вхідження особистості в соціальне середовище, засвоєння норм поведінки, моральних цінностей здійснюється за механізмом сугестії (навіювання). Саме за цим механізмом підростаюча особистість може переймати узалежнені форми поведінки. Реалізація будь-якого сугестивного впливу тісно пов'язана з індивідуальною сприйнятливістю до нього суб'єкта – сугестивністю (навіюваністю). *Критеріями* підвищеного рівня сугестивності є сприйнятливість до навіювання, тривожність, страх та депривований настрій, невпевненість у собі, некритичне ставлення до себе та до оточення, невпевненість, занижена самооцінка, покірність, довірливість, висока тривожність, підвищена емоційність, підвищена вразливість, слабкість логічного мислення, довірливість, схильність людини піддаватися чужим впливам, пропозиціям або порадам, приймати й виконувати їх без достатньої об'єктивної підстави, схильність до наслідування, схильність до фантазування.

Виділяють *індивідуально-психологічні (особистісні) та соціальні чинники* підвищеної сугестивності особистості юнацького віку. До *особистісних чинників* сугестивності віднесено – високу тривожність, низьку самооцінку, невпевненість в собі, неструктурованість «Я–образу», порушення самоконтролю, несміливість, замкнутість, підпорядкованість, чутливість, підозрілість, конформність. *Соціальними чинниками* сугестивності виступають середовище однолітків, соціальна дезадаптація, наслідування і взаємодія у колі однолітків, авторитарний стиль виховання в сім'ї, гіперопіка, гіпоопіка, закритість членів сім'ї для контактів, демонстрація членами сім'ї сугестивної поведінки.

3. За особливостями *усвідомлення* юнаками узалежнених форм поведінки виявлено певні вікові та гендерні відмінності. Найбільш вираженими формами узалежненої поведінки для всіх груп досліджуваних є узалежнення від сім'ї (яке поступово знижується, особливо у юнаків), від інтимних відносин (найбільш виражене у хлопців-старшокласників, що пояснюється статево-віковими особливостями), соціальних відносин, задоволення від розваг. Поступово набирають ваги узалежнення від інформації та вертикаль спілкування, пов'язані з дорослішанням і професійним самовизначенням, а також залежність від споживання, оскільки студенти навчаються самостійно заробляти та витрачати кошти. Втрачається з віком узалежненість від первинних (природних) потреб, фізичних впливів, азартних ігор. Отримані дані дозволяють простежити динаміку самоусвідомлення юнаками узалежнених форм поведінки, а відтак враховувати виявлені особливості у виховній роботі з особистостями юнацького віку.

4. Сугестивність (навіюваність) в юнацькому віці характеризується *високим, середнім та низьким* рівнями прояву. Юнаки і дівчата з *високим* рівнем сугестивності проявляють неспроможність прийняття самостійного рішення, невпевненість у правильності власних рішень, залежність від думки авторитетних та авторитарних однолітків і дорослих, характеризуються напругою, занепокоєнням, нервозністю та показниками високої тривожності. Їм властива нерішучість, прояви страху у невизначених ситуаціях, невпевненість у собі, емоційні зриви, які призводять до спалахів конфліктності у міжособистісних стосунках та навчально-професійній діяльності. Юнакам і дівчатам з підвищеною сугестивністю складно знайти якісь орієнтири, життєві цілі, вони взагалі не знають, ким хочуть буди або зовсім нічого не прагнуть. Обираючи професію, вони часто орієнтуються не на власне бажання і уподобання, а на поради вчителів, або вибір здійснюється під впливом авторитетних батьків.

Юнаки з *середнім* рівнем сугестивності проявляють низьку асертивність та невпевненість у собі в більшості соціальних ситуацій, інколи приймають самостійне рішення, однак виявляють невпевненість у правильності власних рішень. У них спостерігалась помірна відкритість будь-якому зовнішньому впливу, вони мали середній рівень тривожності, адекватну або занижену самооцінку, але після адаптації до ситуації вони відчувають емоційний комфорт, напруга спадає.

Старшокласники і студенти з *низьким* рівнем сугестивності відрізняються високою асертивністю, впевненістю у собі в більшості соціальних ситуацій, самостійним прийняттям рішення, емоційною стабільністю, не піддаються зовнішньому впливу, не залежать від думки авторитетних та авторитарних однолітків і дорослих, в проблемних ситуаціях беруть відповідальність на себе, приймають самостійні рішення, мають низький рівень тривожності, сформований образ «Я», позитивну адекватну самооцінку, критичне ставлення до себе та до оточення.

5. Сугестивність в юнацькому віці тісно пов'язана з такими індивідуально-психологічними характеристиками особистості як самооцінка, «Я-образ», тривожність, а також з особливостями сімейного виховання. Високий рівень сугестивності проявляється у юнаків з неадекватно заниженою самооцінкою, несформованим «Я-образом», високою тривожністю та авторитарним стилем виховання батьків, гіперопікою і т.д. Авторитарне виховання за типом гіпоопіки формує дисгармонійну систему стосунків, деструктивні характеристики виховання (непослідовність, високий контроль, невпевненість, ворожість до партнера, конфліктність, нестійкість стилю виховання), а діти, які виховуються у таких умовах, страждають від надмірного контролю з боку батьків, відчувають себе залежними та безпорадними, втрачають віру у власні сили, у них підвищується рівень сугестивності. В якості втечі від проблем особи юнацького віку починають використовувати узалеженні форми поведінки.

6. Методологічним підґрунтям розробки моделі та комплексної програми профілактики та зниження сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки є комплексний підхід, який базується на положеннях психоаналітичної теорії про розвиток особистості, біхевіористичної про формування навичок поведінки, гуманістичного підходу про самоактуалізацію особистості та особистісно-орієнтованого про розвиток індивідуальних якостей. Структурна, змістова і організаційна цілісність програми забезпечила зниження у старшокласників і студентів високого рівня сугестивності, усвідомлення негативного впливу залежних форм поведінки, формування умінь саморозуміння, прийняття самостійних рішень.

Позитивна динаміка показників сугестивності, а також формування цілісності «Я-образу», зниження рівня тривожності та підвищення самооцінки засвідчують

ефективність авторської програми зі зниження сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки та можливість її впровадження в роботі з особистостями юнацького віку.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї складної проблеми. Перспективним напрямком наукових пошуків залишається поглиблений аналіз феномену сугестивності на різних етапах онтогенезу з метою створення системи засобів профілактики та корекції сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Сідун О. Ю. Психологічні характеристики сугестії та сугестивності / О. Ю. Сідун // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 15 (39). – С. 28-31.

2. Сідун О. Ю. Сугестивність як детермінанта виникнення залежних форм поведінки/ О. Ю. Сідун// Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України Актуальні проблеми психології: психологічна теорія і технологія навчання/ За ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. – К.: Міленіум, 2007. – Т.8, Вип. 3. – С. 183-188.

3. Сідун О. Ю. Психологічні особливості залежних форм поведінки в юнацькому віці/ О. Ю. Сідун // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 17 (41). – С. 277-281.

4. Сідун О. Ю. Психологічні характеристики узалежнених форм поведінки в юнацькому віці / О. Ю. Сідун// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки - К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 22 (46). - С. 116-123.

Статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях:

5. Sidun O. Research of psychological features of sustainability// Fundamental and applied researched in practice of leading scientific schools-ISSN 2313-7525. Volume 21, Number 3, 2017, 123 – 127

6. Сідун О. Ю. Профілактика та психокорекція подолання підвищеної сугестивності в юнацькому віці // The Caucasus. Southern Caucasus scientific Journal of Academik Reserch. ISSN: 2298-0946, E-ISSN: 1987-6114 April-May 2017. P. 25 – 29.

Матеріали наукових та науково-практичних конференцій:

7. Сідун О. Ю. Психологічні детермінанти сугестивності в юнацькому віці / О. Ю. Сідун // Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія та технології практичної психології в системі вищої школи». – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова МОН України, Поліграф-Центр, 2007. – С. 162 – 164.

8. Сідун О. Ю. Психологічні детермінанти сугестивності в юнацькому віці / О. Ю. Сідун // Тези доповідей науково-практичної конференції «Нові технології навчання: психологічні проблеми»/ За ред. С. Д. Максименка, М.Л.Смульсон. – Житомир ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 59-61.

9. Сідун О. Ю. Сугестивність як детермінанта виникнення залежних форм поведінки/О. Ю. Сідун// Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України Актуальні проблеми психології: психологічна теорія і технологія навчання/За ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. – К.: Міленіум, 2007. – Т.8. - вип. 3 - С. 183-188.

10. Сидун О. Ю. Проблема профилактики суггестивности и зависимых форм поведения в юношеском возрасте // Педагогическое образование: проблемы и перспективы: Науч.практ.конференция//Под ред. докт.пед.наук. проф. В. К. Кочесова; Сев. Осет. гос. ун-т им. К. Л. Хетагурова. Владикавказ: Изд-во СОГУ, 2010. – С.421 – 423.

11. Сидун О. Ю. Психокорекция суггестивности как детерминанты зависимых форм поведения в юношеском возрасте//Актуальные проблемы профессионального образования в Республике Беларусь и за рубежом: материалы IV Международной научно-практической конференции, Витебск: В 2-х ч. / Витебский филиал Международного университета «МИТСО»; редкол.: А. Л. Дединкин (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2017. – Ч.1. – С.193-196

Публікації в інших виданнях:

12. Кучеренко О. Ю. «Психологічні аспекти наркотичної залежності» // Збірник наукових праць «Профілактика негативних явищ серед підлітків та молоді» // Центр у справах сім'ї та жінок Деснянського району / Київ.: 2004. – С.5 – 8

13. Кучеренко О. Ю. «Світ у випарах клею» // Журнал для батьків, 2001. № 3-4 – С.12 - 15.

14. Кучеренко О. Ю. «Сторінка з щоденника психолога СНІД-центру» // Газета «Психолог», 2005 – № 36. – С.2-7.

15. Сидун О. Ю. Узалежені форми поведінки у студентському віці: сутність, види, детермінація виникнення / О. Ю. Сидун // Практична психологія в системі вищої освіти: монографія / За редакцією проф. Н. І. Пов'якель//. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. С. 217-226.

16. Сидун О. Ю. Гендерна психологія. Психологія залежної поведінки // О. Ю. Сидун // Практична психологія: комплекс типових навчальних програм/За редакцією проф. Н. І. Пов'якель / Авторський колектив випускової кафедри практичної психології / Інститут педагогіки і психології НПУ імені М. П. Драгоманова. - Вип. 3. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 138-152.

17. Сидун О. Ю. Психологія залежної поведінки/ О. Ю. Сидун// Кваліфікаційні роботи з практичної психології: Курсові роботи. Навчально-методичний посібник/ Укладачі: авт. кол. викл. каф. практичної психології: Н. І. Пов'якель, Т. В. Бушуєва, О. Ю. Сидун, та інш./ Для студентів психологічних спеціальностей денної, заочної, дистанційної та екстернатної форми вузівської підготовки. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 145-148.

18. Сидун О. Ю. Психологія залежної поведінки/ О. Ю. Сидун// Практична психологія: комплекс типових навчальних програм/За редакцією проф. Н. І. Пов'якель/ Авторський колектив кафедри практичної психології та психотерапії ІСПУ/ Вид. 2, уточн. та доп. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. - С. 211-225; 336-343.

19. Сидун О. Ю. Психологія залежної поведінки /О. Ю. Сидун // Навчально-методичний комплекс з дисциплін практичної психології та психотерапії: Частина 1. – Для підготовки студентів спеціальності 6.030102 – Психологія, ОКР – «бакалавр» /До 175-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова// Авт. колектив/ За ред. проф. Н. І. Пов'якель /.- К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 279-288.

АНОТАЦІЇ

Сідун О. Ю. Сугестивність як детермінанта узалежнених форм поведінки в юнацькому віці. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2018.

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичний і емпіричний аналіз сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці.

У роботі визначено теоретичні підходи до вивчення проблеми особливостей прояву сугестивності як детермінанти узалежнених форм поведінки в юнацькому віці. Виявлено індивідуально-психологічні (особистісні) та соціальні чинники підвищеної сугестивності. Виокремлено критерії рівнів (високий, середній, низький) сугестивності. Розкрито особливості прояву сугестивності та її зв'язок з індивідуально-психологічними характеристиками особистості юнацького віку (самооцінка, тривожність, «Я-образ»). Досліджено стилі виховання в сім'ї як соціальний чинник виникнення сугестивності. Обґрунтовано теоретичну модель профілактики та корекції сугестивності в юнацькому віці. Розроблено і апробовано авторську профілактично-корекційну програму зі зниження сугестивності особистості «Психопрофілактика та психокорекція зі зниження сугестивності в юнацькому віці» та доведено її ефективність.

Ключові слова: сугестивність, навіюваність, узалежені форми поведінки, психологічні особливості, чинники сугестивності, самооцінка, тривожність, «Я-образ», юнацький вік, стилі виховання, гіперопіка, гіпоопіка.

Сідун О. Ю. Сугестивность как детерминанта зависимых форм поведения в юношеском возрасте» – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2018.

В диссертационном исследовании представлен теоретический и эмпирический анализ феномена сугестивности как детерминанты зависимых форм поведения в юношеском возрасте. Определены теоретические подходы к изучению проблемы особенностей проявления сугестивности в юношеском возрасте. В работе проанализированы научно-теоретические концепции возникновения зависимых форм поведения, уточнены понятия «сугестивность», «зависимые формы поведения», определены психологические особенности проявления повышенной сугестивности.

В ходе теоретико-методологического анализа феномена сугестивности был выявлен ряд психологических характеристик личности, с которыми соотносится изучаемое свойство. В ходе экспериментального исследования было установлено индивидуально-психологические (личностные) и социальные факторы повышенной сугестивности, которая может проявляться в зависимых формах поведения. Определены и обоснованы критерии и выявлены уровни сугестивности (высокий, средний и низкий). Установлено наличие связей между высокими показателями сугестивности и психологическими особенностями личности юношеского возраста (низкая самооценка, высокая тревожность, несформированный «образ – Я», зависимое поведение от родителей, педагогов и сверстников). Исследованы стили воспитания в семье, доказано влияние авторитарного стиля воспитания в семье на формирование повышенной сугестивности.

Обоснована психологическая модель профилактики и коррекции сугестивности в юношеском возрасте, на основе которой разработана профилактико-коррекционная программа, которая включает в

себя индивидуальную и групповую работу с личностью юношеского возраста, а также профилактическую и консультативную работу с родителями и педагогами.

Доказана эффективность разработанной и апробированной автором программы «Профилактика и коррекция повышенной суггестивности в юношеском возрасте», которая представляет собой комплекс систематизированных психологических и психофизиологических приемов, которые позволяют личности снять чрезмерное психическое напряжение и тревожность, повысить самооценку, обеспечить проявление эмоционально-волевой устойчивости, стимулировать внутреннюю и внешнюю активность, максимально мобилизовать моральные и физические силы, сформировать адекватный «Я-образ», что позволило, в итоге, снизить уровень суггестивности как фактора возникновения зависимых форм поведения.

Ключевые слова: суггестивность, зависимые формы поведения, психологические особенности, факторы суггестивности, самооценка, тревожность, «Я-образ», юношеский возраст, стили воспитания, гиперопека, гипопека.

O. Sidun Suggestiveness as a determinant of dependent forms of behavior in adolescence - Manuscript

Thesis for the degree of candidate of psychological sciences in specialty 19.00.07 - pedagogical and age psychology. - Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2018.

In the dissertation research the theoretical and empirical analysis of suggestiveness as the determinants of dependent forms of behavior in adolescence is carried out.

The thesis theoretically determines approaches to the research of suggestibility as a determinant of dependent forms of behavior in adolescence. Individually psychologic (personal) and social factors of high suggestibility are determined in this work. Criteria of suggestibility levels are distinguished. Suggestibility levels are shown (high, middle, low). Psychologic characteristics of suggestibility manifestation and its connection with individually psychologic peculiarities of teen-ages are defined (self-appraisal, anxiety, "I-conception"). Styles of family education as a social factor of suggestibility is investigated. Theoretical model of preventive measures and correction of suggestibility is given ground. Preventively corrective original program for personal suggestibility reduction is developed and tested: "Psychoprophylaxis and psycho-correction of young age suggestibility reduction" and its effectiveness is proved.

Keywords: suggestibility, dependent forms of behavior, psychologic peculiarities, factors of suggestiveness, self-esteem, anxiety, I-conception, young age, parenting styles, hyperprotection, hypoprotection.

Підписано до друку 24. 04.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 пр. Зам. № 087
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.